

ЛОВАШ КІШ АНТАЛ – ОЗВАЛЬД ГАБРИЕЛЛА
(Дебрецен)

**Зміна культури: декілька факторів, що впливають
на процес інтеграції інтелігенції, яка
емігрувала з України¹**

Вивченням процесів зміни культури угорська соціологія займалася ще до зміни режиму. Після зміни режиму потреба у документалізації та дослідженні міжнародних і міжконтинентальних процесів міграції значно зростає². У вітчизняній етнографії з'явилися праці, присвячені насамперед міграційним процесам в Америку. У їх центрі – вивчення відмінностей між генераціями та етнічних особливостей, що проявляються у використанні символів³. Після 1989 року зі зміною суспільних відносин відновився інтерес до процесу індивідуалізації та модернізації⁴ у напрямі захід-схід, де чітко проявляється зміна культури.

Два характерні чинники, що сприяють зміні культури, – це зміна між класами і зміна занять, а також можливість нового переміщення між державами.

Протягом минулих років в Угорщині про напрями Америка-Угорщина та Угорщина-Румунія здійснювали дослідження Капітань Габор та Капітань Агнеш⁵.

Розпочаті нами дослідження мають на меті продовжити цю роботу, розширити її за рахунок вивчення напряму Угорщина-Україна. Дотримуючись системи дослідження, розробленої подружжям Капітань, ми зосередились на створенні бази даних за допомогою методу інтерв'ювання серед інтелігенції. Об'єктом аналізу було те коло інтелігенції, яке переїхало з України в Угорщину і прожило тут принаймні один рік. Вибір саме цього суспільного прошарку для дослідження зумовлений тим, що інтелігенція характеризується сильнішою рефлексійною поведінкою, чіткішою здатністю до аналізу та оцінки свого становища⁶. Поняття інтелігенції передбачає, що нижню межу вибірки складають молоді люди, що вже здобули вищу освіту, а на вищу спільно впливають підприємливість та вимушеність. Тому верхню межу складають переважно активні представники середнього покоління.

За допомогою багатогодинного детального інтерв'ю, проведеного з мігрантами, які переселилися з України в Угорщину, ми прагнули дізнатися, яке уявлення склалося в опитаних про «суспільство, що їх прийняло». Тим, хто

¹ Стаття з'явилася за підтримки гранту номер ОТКА PD 73403

² Біров А. Золтан 1994; Гарш Агнеш 1992; Модьор Надор Ласло 1991; Пушкаш Юліанна 1991.

³ Фейовш Золтан 1993; Гоппал Мігаль 1989.

⁴ Під індивідуалізацією, за визначенням подружжя Капітань, розуміємо процес, який виник у класичній Європі, звідки поширився в інші країни. Цей процес відриває особу «від пуповини суспільства», змінює традиційний тип спільноти «Gemeinschaft» на тип «Gesellschaft», а також на фінансову спільноту; інтереси спільноти поступаються інтересам окремої особи, на перший план виходить її самореалізація, особисте щастя та автономія.

Під модернізацією розуміємо, невіддільний від процесу індивідуалізації та спільний за походженням процес, основними рисами якого є індустріалізація, домінування фінансового та фондового ринку, а також пов'язаний з цими змінами розвиток раціонального типу мислення, виробництво, його постійне збільшення та зв'язана з цим ідеологія розвитку (Капітань Агнеш – Капітань Габор 1996: 9-10)

⁵ Капітань Агнеш – Капітань Габор 1996

⁶ Капітань Агнеш – Капітань Габор 1996: 16

потрапив у нове культурне середовище, чіткіше впадають у вічі особливості чужої культури. Інтерв'юери змінили середовище, де вони соціалізувалися, частинами якого були, на інше культурне оточення, де вони потрапили у нерівноправне становище як чужі, «зовнішні елементи». Інтеграція у це середовище потребує постійної уваги, пристосування, томи ми аналізували, як пережила особа зустріч елементів «рідної культури», що стали вже органічної часткою її світогляду, із культурою «суспільства, що прийняло».

Оскільки спосіб зміни культури визначає спільна взаємодія багатьох факторів, у рамках статті ми зупинимось на розгляді всього чотирьох основних чинників, кількох важливих моментів. Із них два стосуються держави, яку покидає мігрант (фактори випуску), і два – держави, куди він в'їжджає (фактори прийому).

1. Фактори випуску:

1.1. Роль часу переселення.

1.2. Питання національної самоідентифікації.

2. Фактори прийому:

2.1. Працевлаштування.

2.2. Умови існування.

1. Фактори випуску

1.2. Час переселення (часова димензія)

На основі проведених інтерв'ю з'ясувалося, що мігранти оцінюють проблеми, пов'язані з переселенням, спираючись на стосунки між собою, та на інформацію, отриману від рідних, що залишилися вдома. З погляду перешкод, які виникають під час переселення, дуже важливо, коли хтось переселився, тому на основі проблемності переселення виділяємо такі періоди:

- До зміни режиму

- «У період зміни режиму»

- Після зміни режиму в Угорщині до її вступу в Євросоюз

- Період після вступу в Євросоюз (з 1 травня 2004 року)

В основі цієї структури лежать як зовсім точні, так і приблизні (у часовому відношенні) дані, які відбивають стосунки між Україною та Угорщиною, зміну правових статусів держав.

За спогадами опитаних, у період зміни режиму переселення в Угорщину було значно простішим, потребувало оформлення меншої кількості паперів⁷. Потім переселення ставало поступово важчим, після того, як Україна опинилася поза межами Євросоюзу, цей процес став надзвичайно складним та бюрократизованим. Все це – звичайно разом зі становищем рідної держави, що більшою чи меншою мірою спонукало до переселення, впливало на інтенсивність процесу переселення.

1.2. Питання національної самоідентифікації

Важливо, до якої національності зараховують себе опитувані? До якої національності зараховувала їх українська спільнота? А також, представниками якої національності їх вважають в Угорщині?

⁷ Наголосимо, що метою нашого дослідження було проаналізувати, як у свідомості опитуваних відбиваються культурні відмінності, культурні особливості. Тому ми зосереджуємося на розкритті фактів так, як вони описуються опитуваними, що нерідко може відрізнятися від офіційних даних.

Ці питання особливо актуальні для тих, хто вважає себе угорцем за походженням. Для них серед причин переселення – поряд зі скрутним матеріальним становищем і неможливістю забезпечення гідного існування – значну роль відігравала і неналежність до жодної етнічної спільноти (належність нікуди). Серед представників інтелігенції, що походять з угорськомовного середовища, часто зустрічаємося з випадками, коли вони у процесі здобуття вищої освіти засвоїли російську мову. У процесі роботи вони цю мову використовували (адже фактично освоїли свій фах по-російськи), але їм так і не вдалося інтегруватися у мовне середовище, оскільки після проголошення незалежності України (1991) їх за використання російської мови ідентифікували з росіянами. Серед опитаних були такі, яким довелося пережити новий процес пристосування: вони знали свою професійну мову тільки по-російськи, а від них вимагали цього знання по-українськи, а між тим по-угорськи в них не було можливості спілкуватися. Так вони на батьківщині відчували себе такими, що належать нікуди. Правда, переселившись, вони мали змогу відчутти, що у ставленні до мігрантів з різних країн – сусідів Угорщини від зміни режиму і до наших днів є значні відмінності як і в наданні державної допомоги, так і в угорському суспільстві.

Мігранти завжди перебувають у нерівноправному становищі з новою культурою. Навіть тоді, якщо вільно розмовляють угорською й ідентифікують себе як угорці. Їм швидко довелося зіткнутися з тим, що їхня самоідентифікація як угорців не тотожна з ідентифікацією угорців, що проживають в Угорщині. Тому закономірно в угорців, що емігрували з України, виникає запитання: наскільки поряд з тотожною мовою є тотожною і культура? У чому проявляється відмінність між українськими угорцями й угорськими угорцями?

На життя представників угорської національності в Україні поряд з іншими факторами впливають рідна нація, особливості навколишнього суспільства та особисті чинники. Джерелами, з яких українські угорці отримують інформацію про рідну націю, є насамперед: досвід особистих відвідин Угорщини, уявлення, що склалися в угорців України про угорців Угорщини, розповіді тих, що вже виїхали в Угорщину, та інформація мас-медіа. Після переселення відбувається переоцінка цих уявлень, оскільки дуже часто за ними були певні позитивні або негативні узагальнення чи упередження (Звичайно, серед угорських угорців так само живуть кліше про закордонних угорців).

Важливим моментом взаємодії культур є сусіднє розташування України та Угорщини, оскільки інтеграції мігрантів допомагає те, що культури двох держав є дотичними (інтенсивні родинні відносини, контрабанда і т.д.) і це забезпечує обмін культурними явищами, підтримку зв'язків, інтенсивний обмін інформацією. Саме тому нерідко буває, що першим кроком під час міграції є переселення у села чи містечка, які розташовані на кордоні чи недалеко від нього. Тут стосунки з новим середовищем завдяки постійній взаємодії та культурним зустрічам є більш передбачуваними. І тільки пізніше мігранти переселяються углиб Угорщини.

В Угорщині та в Україні – хоча і різною мірою – але однаково вже протягом десятиліть проходять процеси індивідуалізації та модернізації. Тому надзвичайно важливо наголосити, що особа, яка переселяється з України, стає у центрі культурної трансформації не тільки на мікрорівні (особистому рівні), але й на рівні всього суспільства. Тому у випадку з мігрантами, що переселилися з менш

індивідуалізованої української культури до більш індивідуалізованої угорської, відбуваються ті самі процеси, що і в процесі внутрішнього розвитку одного суспільства, тільки в яскравішому, прискореному вигляді. Особа у такому випадку характеризує зустріч двох культур як конфлікт старого і нового, а окремі аспекти зміни культури – як власний внутрішній конфлікт⁸.

2. Фактори прийому:

2.1. Працевлаштування

З погляду інтенсивності і способу зміни культури важливо, роботу якого характеру знайшли мігранти. Чи змогли вони влаштуватися за фахом? Які додаткові навчальні заклади, курси їм довелося закінчити для інтеграції? Якщо працевлаштуватися вдалося лише на роботі з нижчим суспільним статусом, чи виникає конфліктна ситуація у разі потрапляння на територію, де діють цінності, що значно відрізняються від попередніх (наприклад, інтелігент став підсобником)? Чи проявляється це також у радикальній зміні способу життя?

Хоча у процесі опитування не ставилося завдання, щоб опитувані репрезентували якесь чітко окреслене коло інтелігенції, усе ж на основі отриманих даних окреслилася наступна тенденція: представники технічних спеціальностей змогли влаштуватися за фахом, у них навіть є можливість кар'єрного зросту. На відміну від них, інтелігенти-гуманітарії та представники мистецької інтелігенції мають мінімальні шанси працевлаштуватися за фахом. Часто піддають сумніву їхню професійну компетентність, не приймають документи, що підтверджують їхню освіту.

У процесі зміни культури у представників інтелігенції можуть виникнути своєрідні труднощі, пов'язані з їх статусом. Згідно з найбільш поширеним визначення поняття «інтелігенція» у соціології, для потрапляння у статус «інтелігенції» не достатньо тільки мати вищу освіту, певні фахові знання, що дозволяють працювати у конкретній галузі. Роль інтелігенції полягає не тільки у технічних знаннях («техне»-знання), а й у знайомстві з цінностями («телос»-знання), що здатні орієнтувати та регулювати поведінку членів суспільства. Статус інтелігента передбачає знання та застосування таких цінностей, які суспільство вважає придатними для орієнтації та регулювання поведінки своїх членів⁹.

Звичайно, це пояснення одразу ставить і запитання, наскільки особи, що саме інтегруються у нове культурне середовище, відповідають очікуванням, що ставляться перед інтелігенцією? Чи призводить до внутрішніх або зовнішніх конфліктів спроба реалізації нового становища?

2.2. Умови існування

Оскільки більшість опитаних однією з головних причини переселення з України в Угорщину назвали важке матеріальне становище та відсутність перспективи, важливим є питання, на яку матеріальну базу спирається мігрант під час переселення (тут йдеться не тільки про умови фізичного існування, наймання квартири, харчування тощо, але й потрібна для працевлаштування нострифікація (визнання) документів, яка у порівнянні з Україною, є надзвичайно дорогою). Створення умов існування, отже, на пряму залежить від можливостей працевлаштування.

⁸ Капітань Габор - Капітань Агнеш 1996:13

⁹ Конрад Дьєрдь – Селені Іван 1989: 43-56

Процес зміни культури може проходити по-різному залежно від того, чи мігрант переселяється сам чи з родиною, а також чи при переселенні він має родину або чи може взяти з собою і родину? На яку підтримку він може розраховувати зі сторони України і зі сторони Угорщини? Які родичі можуть допомогти тим членам родини, які залишилися вдома?

Отриманий досвід показує, що на перше місце у цих питаннях ставиться забезпечення дитини. Часто батьки не можуть або не хочуть взяти дітей з собою через непередбачуваність і складність початкового періоду переселення. Тому переселення окремих родин часто відбувається у кілька етапів і нерідко потребує допомоги кількох поколінь (генерацій) родини та ширшого кола родичів. Батьки намагаються час переселення підлаштовувати під певні періоди у житті дитини. Наприклад, щоб вона розпочала навчання в школі уже в Угорщині, або якщо дитина доросла, батьки у першу чергу намагаються забрати сина, щоб його не призвали в армію.

Багато опитаних розповіли, що під час переселення їх підтримували родичі, що живуть в Угорщині вже багато років. Рамки, способи та зміст цієї допомоги у кожному випадку звичайно ж відрізняються, однак більшість опитаних наголошували на тому, що коли мігрант за допомогою близьких стає на шлях інтеграції – він стає рівноправною стороною цього процесу, а у разі відсутності (або припинення) допомоги ця рівноправність порушується, що у пам'яті всіх опитаних асоціюється з негативними згадками.

Розглянуті вище дані є тільки окремими аспектами аналізу процесу зміни культури і висвітлюють тільки кілька важливих моментів дослідження, яке ще не закінчене на даний час. У статті ми прагнули звернути увагу на такі сегменти цього явища, які можуть впливати на вибір переселенцем стратегії інтеграції. Важливим напрямом подальших досліджень може стати вивчення відмінностей процесу індивідуалізації, зокрема (на чому наголошують мігранти з України), як впливає інший рівень ринкових відносин (вищий рівень життя, більший вибір товарів, їх розподіл тощо). Також викликає зацікавлення аналіз особистих стосунків (на роботі, з друзями), виховання дітей, конфлікти, що виникли на протиріччях між різними поколіннями.

Література

Bíró A. Zoltán

1994 Adalékok a vándorló ember ikonográfiájához. (Migrációs folyamatok a Székelyföldön, 1985-1989.) *Antropológiai Műhely* 4. 1994/1.

Fejős Zoltán

1993 *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890-1940*. Közép-Európai Intézet

Hárs Ágnes

1992 A nemzetközi migráció néhány problémájáról. *Szociológiai Szemle*. 1992/2. 123-137.

Hoppál Mihály

1989 Etnikus jelképek: hagyományörzés egy zempléni és egy amerikai magyar közösségben. *Folklór archívum*. 1989/18.

Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor

1996 *Kultúrák találkozása - kultúraváltás.* Savaria University Press.
Szombathely

Konrád György - Szelényi Iván

1989 *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz.* Gondolat. Bp.

Magyar Nádor László

1991 *Marasztalnak, tehát megyünk.* Gondolatok válság/ok/ról és elvándorlásról.

Regio. 4.

Puskás Julianna

1991 *Migráció Kelet- Közép-Európában, a 19. és 20. században.* *Regio.* 1991/4.
22-48.